

WAT IK NIET KEN EN VAN DEN ELSEN WEL

Een vergelijking van dialectlijsten uit 1885 en 1975

Martien van der Wijst

In 1879 werd de eerste grote Nederlandse dialect-enquete gehouden met behulp van een vragenlijst. Honderd jaar later, in 1979 dus, werd dezelfde vragenlijst opnieuw rondgezonden. Een opmerkelijke conclusie na verwerking van de gegevens was, dat er in die honderd jaar niet zo veel wezenlijks in de dialecten veranderd was.

Deze wijsheid haalde ik uit een oud nummer van *Gemerts Heem* (1985)¹, waarin drs P. Vos een artikel wijdde aan één taalverandering in het Gemerts, te weten de overgang van korte stijgende tweeklanken tot korte klinkers. Dit betreft dus de klank, de uitspraak. Over de vraag of men het Nederlandse "boom" in Gemert uitspreekt of uitsprak als "bôm" of als "bwôm" kan ik echter niet zo laaiend enthousiast worden, hoe interessant het op zich ook is. Mijn belangstelling gaat (zoals bekend) meer uit naar het gebruik van woorden in het Gemerts die men in het zogenoemde algemeen beschaafd Nederlands niet (meer) als zodanig kent (zibbedeeske = doetje) of andersom (vies = vuil).²

Drs P. Vos maakte in het vorenbedoelde artikel gebruik van een vragenlijst die de Leuvense hoogleraar P.G.H. Willems in 1885 voor zijn enquete gebruikte en die ook werd toegestuurd aan en ingevuld door de Gemertse "pater" Gerlacus van den Elsen.³ Op deze lijst waren ongeveer 1600 Nederlandse/Vlaamse woorden voorgedrukt en daarachter moest men de

dialectwoorden invullen. Een gevaar bij dit soort vragenlijsten is mijns inziens, dat men zich te veel laat leiden door het voorgedrukte woord en dan moeilijker het afwijkende dialectwoord kan bedenken. Als "een big" voorgedrukt staat, zal men eerder "n'n baag" invullen dan "e kötje" of "e knoorske". Ook legde deze lijst duidelijk meer de nadruk op de uitspraak, zinswendingen, vervoeging en andere taaleigenaardigheden dan op afwijkend woordgebruik. Toch leek me de vragenlijst met antwoorden van 1885 zeer geschikt om eens te kijken in hoeverre ik de door Van den Elsen opgegeven woorden kende, herkende of als niet geheel onbekend kon aangeven. Bij mij brandde namelijk ook de vraag: Is er veel veranderd in het Gemerts sinds 1885? Ik wilde zijn lijst vergelijken met mijn in 1975 gepubliceerde Gemertse Woordenlijst.⁴

Drie Gimmerse dûrskes (foto Marinus Coppens, 1947)

Van den Elsen werd geboren in 1853, ik in 1934. Hij vulde de lijst in op 32-jarige leeftijd, ik maakte de lijst toen ik al 41 was en met gebruikmaking van onder meer de woorden die ik als zeer jong kind hoorde van mijn oudoom, die in 1884 was geboren in De Mortel en met wie ik veel optrok. Van den Elsen vermeldt op zijn lijst: "Dit dialect wordt nog gesproken in de Mortel, Handel en Esdonk, doch met afwijkingen". Ik woonde in mijn jeugd in De Haag in Gemert.

Over het resultaat van de vergelijking van de beide lijsten wil ik de lezer niet lang in het ongewisse laten: De verschillen waren wat betreft woordgebruik miniem. Met moeite heb ik 30 woorden kunnen vinden die ik helemaal niet kende in de opgegeven betekenis. Ik bedoel daarmee, dat ik ze niet in de Gemertse Woordenlijst zou opgenomen hebben, omdat ik ze niet als Gemerts herkend zou hebben en als een buitenstaander mij had gevraagd: "Gebruiken ze dit woord in Gemert?" dan zou ik "Nee" gezegd hebben.

Bij deze 30 woorden waren er ook nog een paar die ik meende te kennen uit andere dialecten of in een afwijkende betekenis. Ik ben daarom sterk geneigd om de uitspraak in de aanhef van dit artikel, dat er in die periode in de dialecten niet veel veranderd is, te onderschrijven. Een paar opmerkingen zijn hier op hun plaats. Ten eerste: De vraag welke tijd er feitelijk ligt tussen onze twee lijsten qua gebruik van de vermelde woorden, is heel moeilijk te beantwoorden. Dat was uiteraard veel gemakkelijker bij de vermelde lijsten van 1879 en 1979. Ten tweede zocht Van den Elsen, omdat hij met een voorgedrukte lijst werkte, niet al te ijverig naar echte Gemertse woorden. Ten derde betrap ik me er zelf wel op, dat ik nu de lijst niet meer zou kunnen maken, omdat ik intussen "vervreemd" ben van veel woorden door niet meer horen, niet meer gebruiken en sterke invloeden van elders, met name de rest van Nederland. Graag zou ik daarom eens een "onbesmette" persoon, die bijvoorbeeld vele jaren geleden naar Brazilië of Canada vertrok en daar geen Nederlands meer sprak of hoorde, een lijst willen laten opstellen.

Welke waren nu de woorden van Van den Elsen die ik nooit als Gemerts in die betekenis zou gebruiken of herkennen?

fok = neus	waeg = wittebrood (beuter-)
pits = jenever	semmelen = dralen
keiêken = krakelen	knapzak = guit
miêgje = dienstmeisje	loiszak = sluw mannetje
grieutje = oude vrouw	looi = simpele man
eien = kussen (kindertaal)	slèècht = onnozél, eenvoudig
muts = pet	den âord = een beetje
excellent = tamelijk wel	hard = gezond, sterk
stwalmergt = wekelijkse markt	blinkt = balein
krak = lief (- meisje)	serres = in de herfst
onrang's = oneerlijk (bij spel)	labèndig = inderdaad
eieren = stal	dôr = nabij
deën = dorsvloer	kneuter = kleuter
misse = plein voor stalingang	bezaaei = verstand (geen -)
tuing = omheining	gering = vernuftig

Zou "pits = jenever" iets te maken hebben met de "pitsknobbel = adams-appel"?

De woorden "eieren", "deën" en "misse" en ook "waeg" zouden ook wel eens in een ander dialect bekend kunnen zijn.

Het woord "looi = simpele man" doet me denken aan "lozzie" met dezelfde betekenis.

De (hiervoor niet genoemde) woorden "spaars = spar" en "toebak = tabak" vind ik wegens de uitspraak wel interessant. De uitspraak "awtaor = altaar" heb ik zelf ook wel gehoord.

Interessant als variant op een ons bekend spreekwoord is ook: "Lekker is mar een haand brie smáks".

Hoe teleurstellend de vergelijking van de lijsten van 1885⁶ en 1975 ook was, omdat men hoopt een groot aantal onbekende woorden te vinden, verheugend is toch vooral, dat er zo veel van toen tot ons is doorgedrongen. De vraag is alleen, hoeveel woorden van de genoemde woordenlijsten kennen de jonge mensen van nu nog?

NOTEN:

1. Piet Vos, Een geval van taalverandering, in: *Gemerts Heem*, nummer 100, jrg. 27, 1985 nr. 4 (december);
2. Wim Vos, *Gemerts dialect*, zelfde nummer *Gemerts Heem*;
3. Gerlacus van den Elsen was een Norbertijn. Leden van die orde worden geen "paters" genoemd maar "heren". Toch spreken we altijd van Pater van den Elsen. Bij het invullen van de lijst was hij lector in de abdij van Berne te Heeswijk;
4. M.A. van der Wijst, *Gemertse Woordenlijst*, verschenen als nummer 61 van *Gemerts Heem*, winter 1975/1976.
5. Zie *Gemertse Woordenlijst*, p. 49.
6. De lijst van 1885 berust bij de Koninklijke Vlaamse Academie te Gent.

Opmerking redactie:

Martien van der Wijst citeert aan het begin van bovenstaand artikel het woord "zibbedeeske" uit een artikel van Wim Vos (zie noot 2). (De typefout "ribbedeeske" hebben we stilzwijgend verbeterd). Van Piet Vos kregen we een interessante verklaring van het woord:

"Ik ken het woord 'zibbedeeske' (=doetje, kwezel?). Volgens Van Dale is 'een Zebedeus' een 'weerloze tobber'. In Den Bosch kent men 'zebedeuske' in de betekenis van 'een bedeesd, klein, onaanzienlijk mannetje of vrouwtje'. (Zebedeus is de vader van de apostelen Jacobus en Johannes)."

N.B. ribbedeeske = redeeske = radijsje.